

מעשה ומחשבה במלאכת מכה בפטיש

א. עיקר המחייב במכב"פ

בריש פ' הבונה (קב:) מבואר שנחלקו רב ושמואל במסתת, עושה נקב בלול של תרנגולים, ומאן דעייל שופתא בקופינא דמרא - "רב אמר משום בונה ושמואל אמר משום מכה בפטיש". ובפשוטו משמע מדברי הגמ' דרב סובר שחייב משום בונה ולא משום מכב"פ, ואילו שמואל סובר שחייב משום מכב"פ ולא משום בונה. ואמנם כך פי' הפנ"י בסוגיין, וכן משמע מדברי ר"ח שם. אולם המנ"ח (בונה אות ד') העלה דלעולם רב סובר שחייב שתיים, א' משום בונה וא' משום מכב"פ, ומאי דאמרינן בגמ' דרב אמר משום בונה פירוש הדבר 'אף' משום בונה. וכ"כ הלח"מ בדעת הרמב"ם בהל' שבת (י:ד). וצ"ב במאי פליגי בביאור שיטת רב. והנראה בזה, דהנה הק' המאירי לשבת (קד:) בשם חכמי הדורות דאמאי הכותב אות א' והשלימה לספר חייב משום כותב ואינו חייב גם משום מכה בפטיש. ותי' שלא נאמר מכה בפטיש אלא במלאכה שנשלמה כלה כגון שחצב אבן בהר שכבר נתפרקה כולה מסביבה רק שלא נפלה ועכשיו בא להוסיף עוד תיקון, אבל כשלא נשלם הספר או הבגד ועושה מלאכה לשם השלמה אינו חייב בזה משום מכב"פ. הרי דס"ל שהחיוב משום מכב"פ הוא על תוספת תיקון בדבר שכבר נגמרה עיקר עשייתו.

אולם מדברי רש"י מבואר לא כך, שהרי כתב (מז. ד"ה חייב חטאת) שהמחזיר מטה של טרסיים בשבת חייב חטאת משום ד'נמצא שהוא עושה כלי, וחייב משום מכב"פ [כמו] לכל גומרי מלאכה. "פירוש הדבר, דרש"י אזיל לשיטתו (עד: ד"ה ואי) דאין בנין בכלים, וא"כ ע"כ חיובו משום מכב"פ. ומדבריו מבואר דס"ל שחייב משום מכב"פ על גמר עשיית הכלי.

ולפ"ז מסתבר שהכותב אות א' והשלימה לספר חייב לא רק משום כותב אלא אף משום מכב"פ מפני שע"י כתיבתו גמר הספר. ואמנם כך נקט המנ"ח (כותב אות י"ד) לדבר פשוט, והוסיף עוד (קושר אות ב') דה"ה נמי אם גמר להטיל ציציותיו בבגד חייב לא רק משום קושר אלא אף משום מכב"פ משום דעי"ז עשה הבגד ראוי לתשמישו. וע"כ צ"ל שהמנ"ח הבין כדעת רש"י שהחיוב משום מכב"פ הוא על גמר עשיית הדבר. ולכאורה יש להביא ראיה לשיטת רש"י מדברי הגמ' בשבת (עה:): "רבה ור' זירא דאמרי תרווייהו כל מידי דאית ביה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש." הרי משמע שחייב על עצם גמר עשיית הכלי. ולפי המאירי צריך לדחוק ולומר דפירוש דברי הגמ' כך הוא, שאינו חייב על גמר עשיית הכלי אלא על עשיית 'מלאכת גמר' (דהיינו מה שקורים בלע"ז פינישינ"ג טאטשע"ז) בכלי שכבר נגמרה עיקר עשייתו. כלומר, שכדי להתחייב משום מכב"פ צריך לעשות מלאכה מיוחדת לאחר גמר עשיית הכלי.

עוד איתא התם בגמ' (עה:): שהמנפח בכלי זכוכית חייב משום מכב"פ. ובפשוטו היה נראה לפרש שחייב מפני שכשהותך נעשה כלי ע"י ניפוח (וכמו שפי' רש"י שם). וממילא הרי מוכח מדברי הגמ' גופא שחייב בגמר עשיית כלי משום מכב"פ. אולם עיי"ש בחי' הר"ן שכתב דמיירי בניפוח שני. ובמרכבת המשנה להל' שבת (י:טז) כתב דמיירי כשע"י הניפוח הרי הוא מרחיב את הכלי (ומש"ה אינו חייב משום בונה הואיל וכבר נעשה הכלי ואינו אלא מייפה אותו). ומה"ט יש לחייבו משום מכב"פ גם לדעת המאירי הואיל והוא מוסיף בתיקון הכלי.

עוד איתא התם בגמ' שהצר צורה בכלי ומאן דשקיל אקופי מגלימי חייב משום מכב"פ. ולכאורה מזה יש להביא ראיה לשיטת המאירי ואילו לדעת רש"י קשה, שהרי אינו גומר עשיית שום דבר בא' מפעולות אלו. וע"כ צ"ל לדעת רש"י דהואיל וע"י פעולות אלו הרי הוא מכשיר את הכלי לתשמישו יותר, ממילא חשיב כעשיית הכלי.

עכ"פ מבואר שנחלקו רש"י והמאירי בשם חכמי הדורות אם חייב משום מכב"פ על גמר עשיית כלי או על תוספת תיקון בדבר שכבר נגמרה עיקר עשייתו. ונראה שבזה נחלקו האחרונים בביאור שיטת רב בסוגיין. הפנ"י אזיל בשיטת המאירי שאינו חייב על מכב"פ אא"כ הוא מוסיף עוד מלאכה בכלי לאחר שכבר נגמרה

עיקר עשייתו. ומש"ה הואיל והמסתת והעושה נקב בלול של תרנגולים ומאן דעייל שופתא בקופינא דמרא רק משלים עשיית הכלי אינו חייב משום מכב"פ.

והכי מדויק מלשון הגהות מרדכי בפרקין שהביא שיטה ג' בשם רא"מ דלעולם רב סובר שאינו חייב כלל, לא משום מכב"פ ולא משום בונה, דהואיל ואין בנין בכלים ממילא פשוט הוא שאינו חייב משום בונה, ולא קאמר רב 'משום בונה' אלא כדי לפרש למה פטור אף משום מכב"פ. וה"ט דהואיל ומאן דעייל שופתא וכו' מחוסר בנין, ממילא אינו חייב אף משום מכב"פ "שאינו נקרא מכב"פ אלא בדבר שאינו מחוסר בנין, שהכאת הפטיש הוא לאחר גמר בנין." והוא כשיטת המאירי שהבאנו לעיל.

ונראה שהפנ"י מודה בעקרון לסברת רא"מ אלא שהוא הבין דרב סבר שיש בנין בכלים, ומש"ה המסתת וכו' חייב משום בונה. ואילו המנ"ח והלח"מ סוברים כדעת רש"י שחייב מכב"פ הוא על גמר עשיית הכלי, ולכן שפיר יש לחייב המסתת וכו' משום מכב"פ. ובזה אזיל המנ"ח לשיטתו וכמו שנתבאר.

אלא דלכאורה צ"ע בזה, דהיאך אפשר להתחייב שתיים על גמר עשיית כלי, הרי גמר עשיית כלי הוא רק חלק מבנין הכלי, ומה מוסיף האדם יותר במכוש האחרון. ואמנם המנ"ח (בורר אות ג') סובר שאפשר להתחייב שתיים על מעשה א' אף אם אין בו אלא תכלית א', אבל הלח"מ בהל' שבת שם ועוד אחרונים חולקים וסוברים שאינו חייב שתיים אלא כשיוצאות ב' תכליות ממעשיו, והכי מסתבר. [עיי"ש שנחלקו אליבא דרבה (קלח.) אם המשמר חייב שתיים משום בורר ומשום מרקד או אינו חייב אלא א'].

ואין לומר שחייב על גמר עשיית הכלי מפני שלאחר המכוש האחרון הרי הכלי ראוי ומוכשר לתשמישו, דאין זה אלא מידי דממילא, דהיינו שלאחר שהאדם גמר כל מעשיו בכלי ממילא הרי הוא ראוי לתשמישו, ובפשוטו אין האדם מתחייב אלא על מה שעשה בעצמו בפועל ולא על מה שנעשה ממילא מכח מעשיו. לכן נראה לומר דלדעת רש"י החיוב משום מכב"פ אינו לא על עצם גמר עשיית הכלי ולא על זה שראוי הכלי לתשמישו לאחר גמר עשייתו, אלא על זה שהאדם מטביע חלות שם כלי על החפצא בגמר עשייתו.

ב. מכב"פ כשנגמר הכלי מאליו

ונראה להוסיף עוד בביאור הדבר, דהנה איתא בשבת (עד): האי מאן דעביד חביתא חייב ז' חטאות. ופ"י רש"י שם (ד"ה תנור) שאינו חייב משום מכב"פ משום דמאליה נגמרה מלאכתו בתנור. אבל הרא"ש בביצה (פ"ד ס"א ט"ו) כתב שאין לבשל בקדירה חדשה ביו"ט משום דהוי כליבון רעפים וחייב משום מכב"פ. ומשמע דאע"ג דליבון הקדירה נעשה מאליו מ"מ חייב עליו משום מכב"פ. וכתב המנ"ח (אופה אות ז') דלעולם אף רש"י היה מודה להרא"ש מצד הסברא, רק ס"ל דהואיל ועיקר מלאכת מכב"פ במשכן נעשה ע"י מעשה (דהיינו הכאת הפטיש) ממילא בעינן דומיא דמשכן.

ובפשוטו יפלא, דהיאך אפשר להתחייב במלאכה הנעשית מאליה בשבת ויו"ט. אך לפי מה שביארנו בדעת רש"י הרי החיוב משום מכב"פ בגמר עשיית הכלי הוא דוקא ע"י זה שהאדם מטביע חלות שם כלי על החפצא בגמר עשייתו. וכבר מצינו שחלות שם כלי על החפצא נקבעה עפ"י מחשבת האדם ולא עפ"י מעשיו. והראיה לכך, מדברי התוספתא בכלים (הובאה בגמ' קידושין נט.) "כל הכלים יורדין לידי טומאתן במחשבה." כלומר, דכל זמן שחשב האדם שלא לעשות שום מלאכה אחרת בכלי הרי נגמר הכלי מאליו ע"י מחשבתו ושוב הרי הוא יכול לקבל טומאה. ומשמע דלא אמרינן דלמפרע נעשה כלי משעה שנגמר עשיית הכלי, אלא שנעשה כלי מכאן ולהבא בשעה שחישב האדם שלא לעשות שום דבר אחר בעשיית הכלי. ומזה מוכח שמחשבת האדם היא הקובעת בחלות שם כלי על החפצא לענין קבלת טומאה. ומעין זה י"ל לגבי החיוב משום מכב"פ, דלדעת הרא"ש עיקר החיוב בא מכח מחשבת האדם שלא לעשות שום מלאכה אחרת בכלי, דעיי"ז הרי הוא מטביע חלות שם כלי על החפצא. ואף רש"י מודה לזה, רק ס"ל דבעינן דומיא דמשכן, וממילא אינו חייב בלי מעשה. ונראה דיש להביא סמוכין ליסוד זה מדברי רש"י גופא. שהרי כתב רש"י (עג. ד"ה מכה) דמכה בפטיש היינו כשהאומן מכה בקורנס על הסדן לאחר גמר עשיית הכלי. ולכאורה תמוה, שזוהי שיטת רשב"ג במתני' (קב:), ואנן לא קיי"ל הכי אלא לדידן אינו חייב בלי עשיית מעשה בכלי, וא"כ למה פ"י דברי המשנה דלא כהלכתא. וכבר הק' כן בחי' הר"ן שם.

ונראה דאולי רש"י בא ללמדנו שעיקר חיובו דמכב"פ אינו מכח מעשה הנעשה בכלי, אלא לעולם מחשבת האדם לגמור עשיית הכלי היא העיקר, רק דהואיל ובעיני דומיא דמשכן ממילא צריך עשייה. וכדי לגלות יסוד זה הביא רש"י שיטת רשב"ג, דלדידה לא בעינן עשייה בכלי כלל, וממילא מוכח מדבריו שהעיקר הוא המחשבה שלא לעשות שום מלאכה אחרת בכלי (והכאה בקורנס היא רק סימן למחשבה זו). ומדרשב"ג נשמע לרבנן דאע"ג דבעינן עשייה בכלי מ"מ עיקר חיובו אינו מחמת המעשה אלא מחמת המחשבה. [וכבר הק' האחרונים דלכאורה רש"י סותר את עצמו, שהרי בסוגיין (קב:) פ' דמכה בפטיש היינו כשחוצב אבן מן ההר, ואמאי לא פ' דהוא כשמכה בקורנס על הסדן. ועוד הק' התוס' כאן דאמאי לא הזכיר מכב"פ במכוש האחרון בכלי. עי' בחת"ס שפי' דמתני' דלעיל (עג.) מיירי בכלים, אבל מתני' דריש פ' הבונה (קב:) מיירי בבנין ולפיכך רש"י כאן הביא ציור של מכב"פ בעשיית בנין. ועפ"י נ"י ניחא גם קושית התוס', דאה"נ יודה רש"י לתוס' שחייב במכוש האחרון בכלי משום מכב"פ אלא שלא הזכיר את זה מפני שבא לפרש ענין מכב"פ בעשיית בנין.]

ג. תיקון מנא בלי כוונה

והנה מדברי כמה ראשונים מבואר שאינו חייב משום מכב"פ בלי כוונה. עי' ברמב"ם הל' שבת (יב:ב) שכתב שהמכה גזלת של מתכת פטור ואם נתכוין לצרף חייב. וביאר שם המ"מ דמשמע שהכל תלוי בכוונתו, שאינו חייב על תיקון כלי אא"כ מתכוין לתקן את הכלי (ואפי' לר"י דמחייב בדבר שאינו מתכוין), ודמי לקטימת קיסם שכשאינו קוטמו לחצוץ בו שיניו לא חשיב כמתקן מנא. ומעין זה כתב השטמ"ק בכתובות (ו: סוד"ה ומצאתי בקונטרסין) לענין מפיס מורסא. דהנה כבר הק' התוס' בשבת (ג. ד"ה הצד) בשם בה"ג דהיאך קאמר שמואל שהצד נחש והמפיס מורסא פטור ומותר, ובפשוטו היינו משום דס"ל כר"ש דמלאכה שאין צריכה לגופה פטור ובמקום צער התירו לגמרי, הרי מבואר לקמן (מב.) דשמואל סבר כר"י דמלאכה שאצל"ג חייב. ותי' השטמ"ק דמפיס מורסא להוציא ממנו ליחה מותר אף למ"ד משאצל"ג חייב, דכל שאינו מכוין לשם פתח לא חשיב כמלאכת בונה כלל. ולדעת הרמב"ם בהל' שבת (י:ז) וחד דיעה ברש"י (קז. ד"ה חייב) דמפיס מורסא חייב משום מכב"פ צ"ל כך גם לגבי מלאכת מכב"פ. וכ"כ הר"ן בסוף פי"ד דשבת (מא. בדפי הרי"ף ד"ה ואין) לגבי מיעוט ענבי הדס ביו"ט. דאמרינן בסוכה (לג.) דמשום ר"א בר"ש אמרו ממעטין, ופריך והא קא מתקן מנא, ומשני הב"ע דאית ליה הושענא אחריתי. ומכאן מוכיח הערוך דפסיק רישא דלא ניחא ליה שרי, דאל"כ מה מועיל הא דאית ליה הושענא אחריתי, הא אכתי מתקן מנא הוא. וכתב על זה הר"ן (וכן הוא ברמב"ן שם) דזה אינו ראייה "שאין מיעוט תיקון אלא למי שרוצה לצאת בה יד"ח וכו', [אבל] כשהוא ממעט לדבר אחר ויש לו הושענא אחריתי נמצא שאינו מתקן, שהרי אין בזה תיקון להדס שהרי עומד להריח ולא עשה שום מלאכה. " הרי להדיא דס"ל שאין חיוב משום מכב"פ בלי כוונה.

והנראה לומר בביאור הדבר, שהר"ן ודעימיה אזלי בשיטת רש"י שעיקר החיוב משום מכה בפטיש הוא על מחשבת האדם שלא לעשות שום מלאכה אחרת בכלי, דע"י זה הרי האדם גומר עשיית הכלי ומטביע חלות שם כלי על החפצא. וא"כ פשוט הוא שאין חיוב כלל משום מכב"פ בלי כוונה, שהרי מחשבת האדם אינה רק תנאי לחיוב, אלא הרי היא מהווה עיקר המחייב במלאכת מכה בפטיש.